

ר' מכלוף אזולאי

אונאת דברים

הקדמה

בחומש ויקרא – פרק כה, פס' יז, נאמר:

"ולא תונו איש את עמיתו ויראת מאלוקיך כי אני ה' אלוקיכם".

אומר רש"י בפירושו לפסוק: "כאן הזהיר על אונאת דברים" – ומנין לו לרש"י שהאזהרה בפס' זה הוא על אונאת דברים ולא אונאת ממון – ששלשה פסוקים קדם לכך נאמר – (פס' יד): "וכי תמכרו ממכר לעמיתך... אל תונו איש את אחיו" – כלומר, כיון שבפס' הקודם מדובר בעסקי ממון – קנין ומכירה, הרי שהאזהרה שם מדברת על אונאת ממון, וכיון שכבר הוזהרנו על הממון, הרי לא תחזור התורה מיד אח"כ על אותו ציווי. – אלא שודאי מדובר כאן בענין אחר וכפי שפרש רש"י – "זו אונאת דברים". (רש"י לומד דברים אלו מן הגמרא ב"מ נח ע"ב).

הרמב"ם – בספר המצוות – מצוה רנ"א מגדיר מהי "אונאת דברים":

"והוא שנאמר לו מאמרים כייעסוהו ויבהילוהו ולא יוכל לעמוד מפני שיתבייש מהם".

גם רש"י בהמשך דבריו מפרט מהו איסור אונאת דברים:

"שלא יקניט את חברו ולא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו, לפי דרכו והנאתו של יועץ. ואם תאמר מי יודע אם נתכוונתי לרעה – לכך נאמר – "ויראת מאלוקיך" – היודע מחשבות, הוא יודע כל דבר המסור ללב, שאין מכיר אלא מי שהמחשבה בליבו – נאמר בו "ויראת מאלוקיך".

מדבריהם של הרמב"ם ורש"י נוכל לאמר שהאיסור הוא באמירת דברים שיגרמו לחבירו צער – זהו באופן כללי הגדרת האיסור בהונאת דברים.

מתוך הפירוש של רש"י ניתן להבחין בשתי קטגוריות הנכללות באיסור זה:

א. שלא יקניט את חברו.

ב. שלא ישיאנו עצה שאינה הוגנת לו.

חז"ל בגמרא – (בבא מציעא דף נ"ח ע"ב) הוסיפו ופירטו את האיסור כפי שיובהר בהמשך הדברים.

"ויראת מאלוקיך" – רש"י מדייק במילים אלו תוך שהוא מבדיל מאיסור אונאת ממון – שם לא נאמר "ויראת מאלוקיך". – שתי המילים הללו מדברות למעשה על מהותו של האיסור – שכלו נתון לליבו של אדם.

למעשה, אין אפשרות להוכיח שדברים שנאמרו ע"י פלוני לחבירו נאמרו מתוך

כוונה לצערו. שאם לא כן – אינו עובר על האיסור הנ"ל. לעומת זאת – בממון – ניתן להוכיח בצורות שונות שהיתה רמאות בקנין ומכירה – מצד אחד הצדדים.

כלומר – כאן מעמידנו רש"י על אופיו המהותי של האיסור – שנתון הוא ללב האדם, ולכן נאמר בו: "ויראת מאלוקיך" – שרק הוא שבוחן כליות ולב ידע מה היתה כוונת הלב של האדם באמרו את הדברים. וכנגד כך לא יוכל אדם לאמר (כפי שכותב רש"י): "מי יודע אם נתכוונתי לרעה". – בני אדם הסובבים אותך ודאי לא יוכלו להוכיח הדבר כי הוא נתון ללבך שלך, אולם פה באה הנקודה של "יראת אלוקים", הוא ודאי יודע את כוונתך – וממנו עליך לירא.

איסור הקשור בדיבור מעצם מהותו, כולל בתוכו אפשרויות שונות ומגוונות. ולעניינינו – צער שגורם אדם ע"י דיבור – לזולתו – אפשר למצא בעניינים שונים הקשורים בצבור, כפי שכבר הובא לעיל בדברי רש"י – הקנטת חברו, עצה רעה.

מתוך עיון במקורות השונים – נראה שישנם מצבים רבים הנכללים באיסור אונאת דברים וניתן לסווגן לקטגוריות שונות כמובא להלן:

- א. הזכרת עברו השלילי של אדם.
- ב. עצה שאינה הוגנת.
- ג. העמדת פנים – ויצירת אשליה בעמיתו.
- ד. הלבנת פנים.
- ה. הקנטת חברו בצורות שונות כמו: חרוף, קללה, הוצאת שם רע, וכי"ב.

במאמר זה אנסה להסביר ולפרט חלק מן הקטגוריות שצויינו לעיל תוך הדגמה מן המקורות השונים ומציאת הרלוונטיות לימינו.

כמו כן יוסברו בהמשך הדברים שורשי המצווה, דיונים הלכתיים ופסקי הלכות בעניינים השונים שבאונאת דברים.

הקטגוריות השונות באונאת דברים

כפי שכבר צוין בהקדמה, אסור זה שעיקרו בדבור מטיבו – כולל בתוכו צורות שונות של דבור, שעלול לפגוע ברגשות השומע אותן סוגתי למספר קטגוריות. בפרק זה ידובר באופן נפרד – על כל קטגוריה – משמעותה ומה שכוללת בתוכה, הרלוונטיות שלה לגבי ימינו, תוך הדגמת חלק מן הדברים במקורות השונים.

1 – הזכרת עברו השלילי של אדם.

מסכת בבא מציעא – פרק ד' משנה י':

"...אם היה בעל תשובה לא יאמר לו זכור מעשיך הראשונים, אם הוא בן גרים לא יאמר לו זכור מעשי אבותיך" ומוסיפה הגמרא (בבא מציעא, דף נח ע"ב): "אם היה גר ובא ללמוד תורה אל יאמר לו – פה שאכל נבילות וטריפות שקצים ורמשים בא ללמוד תורה שנאמרה מפי הגבורה? אם היו יסורין באין עליו, אם היו חלאים באים עליו או שהיה מקבר את

בניו, אל יאמר לו כדרך שאמרו לו חביריו לאיוב: "הלא יראתך כסלתך תקותך ותום דרכיך, זכור נא מיהו נקי אבד".

הרמב"ם, בספר המצוות - מצות רנ"א...

"כמו שתזכור פעולת נערתו ועשה תשובה מהם ותאמר לו - מי העתיקך מהדבר הפלוני אל זה הענין הטוב... וכו'.

בקטגוריה זו נכללים כל סוגי הדיבורים הנאמרים בפני אדם - אודות עברו השלילי - דבורים שעשויים להכאיב לו ולצערו.

- בעל תשובה - שמזכירים בפניו את עברו, כמובן מתוך כוונה לצערו ולהקניטו. אונאת דברים בהזכרת עברו של בעל תשובה בפניו - כמו סטירת לחי בפרצופו - היא, כאילו אומרים לו מה לך מתרברב במעשיך החדשים, זכור מה היו מעשיך הראשונים. - והרי בעל תשובה אמיתי מתחרט חרטה גמורה על מעשיו ובכל פעם שמזכירים אותם בפניו נגרם לו בכך צער רב.

מכאן - שכתובת רחבות על בעלי תשובה שמפרטות מיהו "האדם האמיתי" שמסתתר מאחורי "אצטלא" זו של בעל תשובה - יש בכך משום אונאת דברים.

וכן, הקרנת סרטים של שחקנים שחזרו בתשובה למרות בקשתם לבל יוקרנו יש בכך משום אונאת דברים וזו תופעה שאנו עדים לה הרבה מאד בימינו.

גם בתחום החנוך נפגוש מורים שבהתייחסם לתלמידיהם עוברים על אונאת דברים, כגון - תלמיד שלרוב אינו מכין את המטלות שעליו להכין - כשמכין אפשר שיתקל במורה שיאמר לו - מה קרה? - אתה שאף פעם אינך מכין - הכנת פתאום? - כמובן דרך גלגול וזלזול תוך הקנטת התלמיד (פה, לא רק אונאת דברים, ישנה גם פגיעה במוטיבציה והורדת הבטחון העצמי של התלמיד).

וכמובן שלדוגמאות אין סוף וכל אדם יכול לשפוט בעצמו אם בדבריו יש אונאה - כיון שהדברים נתונים למחשבת הלב, וכוונותיו.

בציטוטים שהובאו בראש סעיף זה נזכרו גם הגר וכן הגר. שוב זהו אותו עיקרון של הזכרת מעשיו הקודמים - לפני שנתגייר (או מעשי אבותיו) - דוגמא זו היא פחות אקטואלית בימינו משום שהיום מעטים מאד הם הגרים שמקבלים עליהם עול מצוות כפי שאכן יש לנהוג. אנו עדים לתופעה של גיור נכרים על מנת למנותן שחקנים או לשם נישואים וכי"ב ולא כאן המקום לדון בסוגיה זו. ודאי שאלו אינם הגרים בהם מדובר בקטע המצוטט.

בגמרא מובאת הדוגמה מאיוב על אדם שמצטער, בגלל יסורין שבאים עליו וחבריו מוסיפים להקניטו תחת אשר ינחמוהו.

הדברים נזכרים באיוב ד' ו"ז: "זכור נא מי היא נקי אבד ואיפה ישרים נכחדו?" - פה הם רומזים לו שבניו שאבדו לו ודאי רשעים היו כי היכן ראינו "נקי" שאבד? - כלומר, ישנו כאן צער כפול לאיוב. - הם מוסיפים לו על מה שכבר מצטער

ממילא – בדבריהם המצערם – כאילו לא די לו בצרתו שבניו נכחדו וכו' – מוסיפים הם ואומרים – ודאי רשעים היו – דוגמא פשוטה מחיי ביה"ס המקבילה לדוגמה באיוב – כשתלמיד נכשל בבחינה – למרות מאמציו הרבים להצליח יבא המורה ויאמר – ודאי לא התכוננת – אלו הן התוצאות. זוהי ודאי עגמת נפש לתלמיד – לא די שנכשל, הרי שהמורה לא נותן בו אמון ותולה את סיבת הכשלון בחשד בדוי.

כללו של דבר – בזמן שאדם משוחח עם זולתו ומזכיר לו פרשיות קודמות בחייו עליו לתת דעתו על שני דברים:

- א. אם יש בדבריו משום פגיעה בזולתו ומובן שעליו להזהר, משום שגם אם אינו מתכוון לפגוע והדברים הנאמרים הם פוגעים לכשעצמם עליו להמנע מלאמרם (אם כי כשאין כוונת הלב לפגוע – אינו עובר על אונאת דברים כפי שנראה בפרקים הבאים).
- ב. כוונת ליבו – וזה העיקר: אם בהזכרת הדברים שאומר לזולתו מתכוון בליבו לפגוע ברגשותיו – וכפי שנראה בהמשך זהו העיקרון המנחה לגבי כל צורות הדבור לענין עבירה על אונאת דברים.

2 עצה שאינה הגונה

בבא מציעא – נח ע"ב: "...אם היו חמרים מבקשין תבואה ממנו, לא יאמר להם לכו אצל פלוני שהוא מוכר תבואה – ויודע בו שלא מכר מעולם" – אלא שמתכוון להתלך דרך ביזיון במוכר או בחמרים.

אדם שמיעץ לעשות דבר מה, בידיעה מראש שהצעתו – עצה רעה היא עובר על אונאת דברים ובודאי שהדבר חמור כשמתכוון לזלזל וללגלג.

בסעיף זה נכללים גם דבורים שגומרים להטעיה – יש בהם משום אונאה. – הדוגמה הקלאסית היא כמובן עצת אחיתפל שהפכה למושג שכוונתו עצה מטעה – רעה.

בשמואל ב' – טז/כ' שואל אבשלום את אחיתופל: "הבו לכם עצה מה נעשה". אחיתופל מציע לו שתי עצות – האחת לבא על פילגשי אביו, עצה שתכליתה היתה להודיע לכל ישראל שאין מקום להתפיסות בין האב לבנו המורד. והעצה השנייה – שתכליתה היתה להרוג את דוד בהתקפת פתע באותו לילה. – את העצה הראשונה קיבל אבשלום אך השנייה לא קיבל והעדיף את עצת חושי עליה. – באופן כזה סוכלה למעשה עצת אחיתופל ע"י השגחה אלוקית – העצה מבחינת אבשלום היתה עצה טובה ואם היה מקבלה היה מצליח במזימת המרד שלו אולם היתה רעה לדוד ואנשיו לכן היא נחשבת לעצה רעה, והפכה למושג שכוונתו עצה מטעה – עצה רעה (אם כי אינה רעה למקבלה באופן ישיר – לאבשלום).

(בעצת אחיתפל יש ענין של מרידה במלכות וצער לדוד אך אין העצה מופנית לדוד כי אם אבשלום לכן לפי דעתי אין בכך אונאת דברים – אך כיון שזהו מושג

קלאסי לעצה מטעה ניסיתי לנתח את משמעותו והיכן מקורו. ולגבי אונאת דברים מדובר בעצה שרעה למי שהיא מופנית).

דוגמה נוספת מהתנ"ך לדברי הטעיה – מעין רמאות שיש בהם אונאת דברים – דוגמת שמשון ונשותיו.

בשופטים יד/יא"ח חידת שמשון לאנשי פלישתים. – אשתו מפתה אותו לאמר לו את סוד החידה בתואנה שאינו אוהבה, כאשר מטרתה לספר את התשובה לאנשי פלשתים כמובן שיש בכך אונאת דברים. ואכן אומר אח"כ שמשון במרירות: "לולא חרשתם בעגלתי לא מצאתם חידתי".

הוא הדין לגבי דלילה שענתהו בדברים כדי שיספר לה את סוד כוחו, וכשנתרצה וסיפר לה – גילתה סודו לפלישתים ועזרה להם לחסלו.

בכלל סעיף זה – כל אותם הדברים הנאמרים דרך היתול וצחוק והם מסיבים עצה שאינה הוגנת. כיון שבדעתו של היועץ להתל בעמיתו ע"י אמירת דברים מסוימים והעמית תמים ומקבל את עצתו ונפגע – הרי זו אונאה גם אם האומר יטען שאמירת הדברים היתה דרך צחוק. למשל – כשאדם נתקל בשלטים מאירי עיניים כמו: "הכי זול בעיר' וכדו'. – אם בדעתו של מציב השלט שאין זה המקום הזול בעיר ובכ"ז מציב את השלט – יש בכך הטעיה – ואונאת דברים, כי אנשים תמימים יאמינו לדברי השלט יקנו ויפגעו כשיודע שהיתה פה הטעיה. והדוגמאות רבות (כ"א יכול לשפוט בעצמו ולדעת מתי וממה יש עליו להמנע כדי לא לעבור על אונאת דברים).

3 העמדת פנים, – יצירת אשליה בעמיתו

מסכת ב"מ פרק ד/משנה י: "...לא יאמר לו בכמה חפץ זה והוא אינו רוצה ליקח". ב"מ דף נח/ע"ב: ר"י אומר: "אף לא יתלה עיניו על המקח בשעה שאין לו דמים." – כלומר, כאשר אדם עומד מול דוכן מכירה אסור לו לשאול על חפץ כלשהו מה מחירו אם אין בדעתו לקנותו משום שיש בכך אונאה כאשר יוצר מין אשליה במוכר שחושב שהלה ודאי שואל כדי לקנות ואילו השואל – אין בדעתו אלא לשאול בלבד וכמובן שזה גורם צער למוכר.

"ר"י אומר אף לא יתלה עיניו... ר"י אף מחמיר ואומר שאין להביט בסחורה שאין בדעתו כלל לקנותה – שוב – כיון שכך יוצר אשלייה במוכר שעומד לקנות ואינו קונה והדבר מצערו. סוגיה זו היא אולי הסוגיה הקשה ביותר בהונאה דברים. שאלות רבות עולות על הדברים הנ"ל ובמיוחד בימינו שהדבר כ"כ מקובל ששואלים מבלי להתכוון כלל לקנות.

- א. מה אם בדעת הקונה לקנות ולאחר ששאל – המחיר היה יקר לו מידי או שהתחרט כי גילה שהחפץ פחות בעל ערך מששיער בתחילה – האם יש בדבריו ששאל אונאה?
- ב. האם אסור לעשות סקר שוקים? – היום שתופעת הפקעת מחירים כ"כ שכיחה

- האם גם כאן עלינו לשאול רק ע"מ לקנות? - הרי בסקר שוקים בפירוש מתכוונים רק לדעת מחיר.
- ג. לא תמיד בדעתו של אדם לקנות דבר מה ברגע מסוים - אך הוא מביט סביביו ותוך כך מחליט לקנות אך לפעמים דוחה את הקניה כיון שאין לו כסף באותו הרגע, האם גם כך זו אונאה?
- ד. האם יתכן לאמר שהיום שכ"כ מצוי לשאול - המוכרים מכירים מצב זה - אין בכך איסור?

- אלו שאלות שאנו מתחבטים בהן לגבי סוגיה זו באונאת דברים.

מתוך המקורות שבהם עיינתי מצאתי התיחסות עקרונית לשאלות שהעלו בנדון זה כשהעיקרון היא כוונת הלב של השואל - דהיינו אם בשאלתו את המוכר או בהביטו בסחורה כשאינו בידו מעות אין כוונה לשם זלזול ואונאת המוכר. - הרי שכל הנ"ל - אינו אונאה. וצריך לעיין בדבר.

בקטגוריה זו נכללים גם אותם דיבורים שנאמרים על מנת ליצור אשליה בשומע הדברים כגון - שאומרים לאדם שהשתתף בהגרלה כלשהי - זכית בהגרלה והוא לא זכה למעשה. ישנו מימד של שקר בדברים אלו אך גם יצירת אשליה בשומע וזו אונאת דברים כי יצטער כשידע שלא זכר והשלוהו.

ובכלל זה - כל האמירות שיוצרות אשליה באדם, כמובן כשמטרת הדובר ללגלג ולזלזל בעמיתו.

ברכות לבביות לגב' רוז יהושע ומשפחתה מאת נתן ורחל ברנשטיין.

★